

YƏHUDİ VƏ İSLAM HÜQUQUNDA HIYLƏYİ-ŞƏRİYYƏ

Aliyə MÜRSƏLOVA,

BDU-nun İlahiyyat fakültəsinin sabiq doktorantı,

aliyatagiyeva@yahoo.com

AÇAR SÖZLƏR: *hiylə, hiyləyi-şəriyyə, hüquqi fiksiya/fənd, aaramot, şəriət, qanundan yayınma.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *фигция, юридические уловки, юридическая беллетристика, аарамот, Шариаат, обход закона.*

KEY WORDS: *trickery, legal subterfuges, legal trickery/fraud, aaramot, Sharia, evasion of law.*

GİRİŞ

İnsan ictimai varlıq olduğuna görə cəmiyyət içərisində yaşamaq məcburiyyətindədir, bunu sivil şəkildə edə bilmək üçün isə müəyyən qaydalara tabe olmalıdır. Hər cəmiyyətdə tabe olunması vacib hökmlər mövcuddur, onların pozulması isə cəza ilə nəticələnir. Lakin cəmiyyətin təyin etdiyi qaydaların elmi, mədəni və ya mənəvi faktorların təsiri ilə dəyişməsi nəticəsində bəzi insanlar müəyyən şəraitlərdə həyatlarını asanlaşdırmaq üçün və cəzadan qaçmaq məqsədi ilə qanuna qarşı hiylədən istifadə edirlər [1, s.231-232]. Bir sıra hüquq sistemlərində analoji məhdudiyətlər qanunlardakı boşluqlardan istifadə edərək və müxtəlif çarələrə əl ataraq sərfəli olmayan qanunlardan yayınmaq məcburiyyətini əmələ gətirir. Qanuni yolla istəyə nail ola bilmədikdə, eyni zamanda qanunu adi üsulla dəyişdirmək iqtidarında olmadıqda, adətən, hüquqi fiksiyalara/fəndlərə üz tutulur.

Bu məqalədə yəhudi və İslam şəriətində hüququn qoyduğu qaydalardan yayınmaq üçün fəqiqlərin hansı şəraitdə hansı üsullardan necə istifadə etdiyini araşdırmağa çalışmışıq. Bizi maraqlandıran hissə bu şəraitlərin necə yaranması, hiylədən istifadənin caiz, məkrüh və ya haram olmasını araşdırmaqdır. Qeyd edək ki, hiyləyi-şəriyyə hüquqi məsələ olmaqdan daha çox, ictimai problem olub yalnız sxolastik və nəzəri olaraq hüquqi üsulla həll edilə bilməz [2, s.188; 2, s.87]. Qanunların mənə və məqsədlərini anlamaq üçün mətnləri hərfi mənada deyil, təfsirləri ilə birlikdə düşünmək lazımdır.

Latın dilindən tərcümədə fiksiya (fictio) “təxəyyül, uydurma” mənalarını verir [3, s.3]. Termin mənasını isə ilk dəfə XVIII əsr alman filosofu Hans Fayxinger verməyə çalışmışdır [3, s.45]. Onun qneseoloji teoriyasına görə, fiksiya tədqiqat nəticələrinin əks təsirinin mənfi tərəfi deyil, əksinə, onun müsbət tərəfi olub şüurlu şəkildə tətbiq metodudur. Təcrübədə fiksiyanın faydası bizi motivasiya edir və ya arqument yaradır ki, bu da axtarılan nəticə üçün müsbət effektə gətirib çıxarsın [3, s.4]. Fiksiyalar insan ağılı ilə bağlı olub onun müasir dövrdə həyatını asanlaşdırmaq məqsədini daşdığı üçün mənfi hal hesab edilə bilməz.

“Hiylə” sözünün lüğəvi mənası isə “çarə, məharət, yaxşı fikirləşmək, diqqətli düşünmə bacarığı”dır [2, s.281; 4, s.204; 5, s.71]. Qurani-Kərimdə “hiylə” sözü “ən-Nisa” surəsinin 98-ci ayəsində “hilətən” şəklində “çarə” **“Yalnız hicrət etməyə yol və çarə tapmağa qadir olmayan aciz kişi, qadın və uşaqlar müstəsna”**, “ət-Talaq” surəsinin 2-ci ayəsində “məxrəcə” şəklində “çıxış yolu” mənasında **“...Kim Allahdan qorxsaxsa, Allah ona (hər çətinlikdən) bir çıxış yolu əta edər”** istifadə olunmuşdur.

Termin olaraq isə hiylə “məqsədə çatanaq fikir dəyişmə” [6, s.406], “gizli yolla məqsədə çatdırana vasitə” [7, c.XXIV, s.108] “məşru sahədə hər hansı üsulla hökmü başqa şəkllə salmaq” [8, s.294], “şəkil baxımından hüquqa uyğun bir hökmü vasitə edərək qadağan olunmuş nəticəni əldə etmək məqsədi ilə görüln iş” [9, s.21] kimi tərif edilir. Fiksiyalar/fəndlər hüquq sistemində heç vaxt birmənalı qarşılanmamışdır. Mövcud qanunlardan yayınmaq üçün onlardan istifadə etməyin lehinə və əleyhinə olan bir sıra baxış var. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, müasir dövrdə elmin və texnikanın inkişaf etməsi ilə hüququn da dinamikliyini və elastikliyini məhz bu fiksiyalar/fəndlər artırır.

Yəhudi hüququnda hiylə - aaramot

Müasir ortodoksal yəhudilikdə hüquq sisteminin (Alaha) [10, s.26] mənbələri Tanah (yazılı Tövrat) və Talmud (şifahi Tövrat) sayılır. Bunların tərkibində çoxlu sayda hüquqi hiylə mövcuddur [3, s.37]. Talmudda tez-tez rast gəlinən aarama/aaramot, bir növ, hüquqi fiksiyanı/fəndi xatırladır. Aarama qanunda yaranan boşluğu atlamaq və ya gizlətmək üçün deyil, tam əksinə, qanunun ləğvi və ya pozulması zamanı onu qorumaq məqsədini daşıyır. Bundan əlavə, qanundan yayınmanın cəzasından qaçmaq üçün qanunun statusunun dəyişdirilməsi onun cəzasını azaltmağa kömək edir [11, s.9].

Yəhudi qanunlarında yayınma metodlarını üç yerə bölmək olar [12, s.41]:

1. Qanuniləşdirilmiş – din xadimləri tərəfindən qanundan yayınmağa icazə üsulu. Buna Yəhudiliyin ilk dövrlərində rast gəlinir və “pikuax nefes” (həyatı xilas etmək) adlanır;
2. Məcburi – dövlətin siyasəti və ya tarixi vəziyyət imkan vermədikdə yəhudi adətlərini qoruyub saxlamaq məqsədini daşıyan üsul. Bu üsul II Dünya müharibəsi və ondan sonrakı dövrə aiddir;
3. Milli – xalqın adət-ənənələrinə əsaslanan üsul.

Birinci üsul ən çox Şabat günü və həmin gün mövcud olan çoxsaylı qadağalardan yayınmaq üçün istifadə olunur. Onlardan biri həmin gün görüln işlərin sağ yox, sol əl ilə edilməsi tələbidir [12, s.42]. Bundan başqa, Tövratda görə, Yom-tov günü heyvanın özünü və onun nəslini bir gündə kəsmək qadağandır. Belə rəvayət olunur ki, bir gün quyuya ana və bala heyvan düşür, onları eyni anda çıxarıb kəsmək qeyri-mümkün olduğuna görə hiylə işlədib kəsmək niyyəti ilə birini çıxarıb, həmin niyyətdən imtina edərək kəsməyib, ikincisini çıxarıb kəsmək olar [3, s.37, 46]. Yaxud da Tövratda insan surətinin qələmə alınmasının qadağan edilməsinə [Tövrat, Çıxış, 20:3] baxmayaraq, yəhudi incəsənətində bir çox məşhur ravvinin portretləri və ya dini personajların şəkilləri mövcuddur. Bunu insan üzünün anfasdan (öndən tam

şəkildə) çəkilməsinin qadağan edildiyi, lakin profildən çəkilməsi haqqında belə bir qadağanın mövcud olmaması ilə izah edirlər [12, s.43].

Digər bir nümunə, “Hilelin prozbolu” haqqındadır. Talmudda deyilir: “Şmit ilində (hər yeddi ildən bir) bütün borclar silinməlidir” [Tövrət, Qanunun təkrarı, 15:2]. Borcların silinməsinə istəməyən yəhudilər ehtiyacı olanlara pul borc vermirdilər. Hilel isə prozbol əqdini yaradır. Həmin əqdi kreditor bağlayır və o, öz borcunu ravvinlərin məhkəməsinə ötürür ki, artıq onlar bu borcu yığmaqla məsul olurlar. Prozbol əqdi sayəsində Şmit ilində borclar silinməzdi. Hilel ravvin məhkəməsinin mülkünü ekspropriasiya (müsadirə etmək) hüququnu borclar hüququnda istifadə etmişdir.

Lakin aarama tək cə qanunu qorumaq məqsədi daşımır. Həmçinin mövcud olan qanunu saxlamaq və pozmamayaq şərti ilə onun tətbiqini modifikasiya etmək (dəyişdirmək) məqsədi güdür. Buna nümunə olaraq torpaq sahəsi (2400 m² = 1.4 ha) haqqında qanunu göstərə bilirik. Talmudda deyilir ki, həmin torpaq sahəsindəki məhsulun zəkati onun toplanıb şəhərin əsas girişində ölçülməsindən sonra verilir [Tövrət, Sayılar, 18:11–23]. Zəkati vermək istəməyənlər ya həmin məhsulu tam yox, hissə-hissə gətirərək ölçdürür, ya da əsas girişdən gətirməməklə qanundan yayınırdılar.

Aaramot ilə bağlı nümunələrdən biri də xametsin (qıqcırma prosesi ilə bişirilmiş çörəyin) Pesax bayramında yəhudilərdən alınma bilinməməsi qadağasıdır [Tövrət, Qanunun təkrarı, 16:3]. Yəhudilər hiylə işlədərək həmin çörəyi bayramdan əvvəl qeyri-yəhudiyə satıb, bayram günü ondan alırlar, çünki Tövrətdə həmin çörəyi qeyri-yəhudidən almaq barədə heç bir qadağa yoxdur. Həmçinin kaşer qanunları ilə hazırlanmayan dərmanlardan istifadə etmək də aaramota nümunə göstərilə bilər [13, s.31-32].

Ortodoksal yəhudilikdə ərin qadına boşanma sənədi olaraq bilinən və Tövrətdə adı keçən “qet” əqdi mövcuddur [Tövrət, Qanunun təkrarı, 24:1-2]. Bu əqd olmadan bir qadın ərindən boşanmış sayılmaz və yeni ailə qura bilməz. Kişilər bəzən bu sənədi verməməklə, gecikdirməklə və ya pul müqabilində imzalayacaqlarını bildırırlər. 90-cı illərin əvvəlində bu ədalətsizliyin qarşısını almaq üçün məşhur ABŞ ravvin məhkəməsi “Beyt-din” aaramadan istifadə edərək adı çəkilən əqdə qanun əlavə etmişdir. Boşanmadan sonra ər qadına “qet” sənədini verməyib yubatdığı hər günə görə 150 amerikan dolları həcmində təzminat ödəməlidir.

Şənbə günü ilə bağlı bir sıra aaramot mövcuddur. Məsələn, şənbə günü başladığı andan alov yandıran və ya odun doğrayan böyük günaha girmiş sayılır. Ona görə də şənbə günü hər növ işdən qaçmaq üçün ən rahat çıxış yolu xüsusi təyinatlı qeyri-yəhudi işçi – şabesqoy [14] işə götürüb bütün işləri ona gördürməkdir. Lakin bu zaman da xırda bir nüans ortaya çıxır. Həmin işçiyə əmr vermək qadağandır, yalnız görülcək iş işarə etmək lazımdır ki, qalanını özü başa düşsün. Şənbə günü qadağasını poza biləcək həkim və polis işçilərini də qeyd etmək lazımdır. Onların işindən insanların həyatları asılı olduğuna görə bu istisna hal sayılır, çünki insanın həyatını xilas etmək şənbə günü qadağasından daha fəzilətlidir. Ravvin Şimon ben Qamliel Tövrətdə istinad edərək deyir: “Bir gün yaşı olan yeni doğulmuş uşağa görə şənbə gününü pozurlar, lakin Davud peyğəmbərə görə pozurlar” [13, s.3] Bunun başqa, bir dəlili

isə belədir: “Yaxud Tövratda oxumamısınız ki, şənbə günləri kahinlər məbəddə şənbə gününü pozurlar, amma günahkar sayılmırlar? Bunu bilin ki, burada məbəddən də böyük bir adam durub” [Tövrat, Məttə, 12:05-06], “Orada əli qurumuş bir adam vardı. İsanı təqsirləndirməyə bir bəhanə tapmaq üçün ondan soruşdular: “Qanuna görə, şənbə günü adam sağaltmaq olar?” İsa onlara cavab verdi: “Aranızda elə adam varmı ki, bircə qoyunu olsa və həmin qoyun şənbə günü çalaya düşsə, onu oradan çıxarmasın? Amma gör insan qoyundan nə qədər qiymətlidir! Bəli, qanuna görə şənbə günü savab iş görmək olar” [Tövrat, Məttə, 12:10-12].

İkinci üsula mezuzanın (kiçik dua kitabçası) qapının üstündə saxlanmasını nümunə göstərə bilərik. Mezuzanın xüsusi mürəkkəblə çox bahalı perqament üzərində yazılır, lakin qıtlıq və müharibə dövrlərində onu əldə etmək çox çətin olurdu. Ona görə də onun əvəzinə adi kağızda “Sidura” duaları yazılırdı. Və ya kollektiv dua oxuma zamanı minyan toplamaq lazım olduqda 10 yəhudi kişinin əvəzinə qadınlar, uşaqlar və hətta qeyri-yəhudilər toplanırdı. Dəfn olunmağa gəlincə, yaşadığı dövlətin adətlərinə görə ölənlər şəxsə adi paltar geyindirmək icazəsi vardı. Amma həmin paltarın altından taxirixim (xüsusi dəfn paltarı) geyindirilirdi [12, s.44]. Digər bir nümunə Tövratın əsas 613 qanunundan biri olan faizsiz kreditlə bağlıdır [Tövrat, Çıxış, 22:24, Lavililər, 25:35-36]. Lakin eter-isk əqdi indiki dövrdə öz pulunu sığortalamaq üçün bir yəhudiyyə digər yəhudiyyə krediti faizlə vermək imkanı verir. Eter-isk əqdi II Dünya müharibəsindən sonra yəhudilərin öz bizneslərini qura bilmələri üçün alimlər tərəfindən yaradılmışdır. Bu əqdə görə, ayrılan pulun yarısı kredit, yarısı isə biznesə investisiya kimi qiymətləndirilir və həmin müddətdə ondan qazanmaq imkanı yaranır [15, s.6].

Üçüncü üsula qəbir ziyarəti zamanı yalnız bir qohumun qəbrini ziyarət etməyin mümkün olduğunu, o biri qəbirlərə yaxınlaşmağın isə qadağan edildiyini nümunə göstərmək olar. Bu qadağadan yayınmaq məqsədi ilə qəbiristanlardan çıxıb yenidən girmək lazımdır. Ancaq bu halda digər qəbirə yaxınlaşmaq olur [12, s.48-49]. Bundan başqa, matəmin 7 günü ölənin ailə üzvlərinin ayaqyalın gəzməsi qaydasından yayınmaq məqsədi ilə ayaqqabının içinə qum tökərək gəzirlər [12, s.50].

İslam hüququnda hiylə - hiyləyi-şəriyyə

İslam dini Allah-Təala tərəfindən Cəbrail vasitəsilə Məhəmməd peyğəmbərə (s) endirildiyindən orada mövcud olan qanun-qaydalar doqma sayılır və bəziləri insan ağı ilə dərk olunmasa da, onları dəyişdirmək qeyri-mümkündür. Belə şəraitdə şəriət məhkəmələrində hakimlərin vəzifəsi dini-hüquqi normaları pozmadan hüquqi fiksiyalar/fəndlər vasitəsi ilə arzu olunan nəticəyə gətirib çıxartmaqdır [3, s.47].

İslam dinində mövcud olan hiyləyi-şəriyyə hüquq sistemlərində olan qanundan yayınma yollarından [2, s.22-23] fərqlənir. Qanundan yayınma fərdin mövcud nizamnaməyə qarşı çıxmasıdır. Hiyləyi-şəriyyə isə problemi həll etmək üçün bir qanunun başqa qanunla əvəz olunmasıdır, eyni hüququn nizamlanması baxımından başqa bir üsul ilə yeni çarə tapılmasıdır. Qanundan yayınmada fərd özü hüquq sistemindəki boşluqlardan istifadə edərək nizamnaməni aldatmağa çalışır, hiyləyi-şəriyyədə isə hakim və qazılar (əhliyyət sahiblərinin) şəri ölçülər

daxilində çıxış yolu üçün digər üsulla fətva verir [5, s.87-88]. İslam şəriətinə xas hiyləyi-şəriyyə məfhumu ilahi qadağaları pozmadan qanundan yan keçmək üçün istifadə olunan hüquqi fənddir [16, s.146]. Hiyləyi-şəriyyənin terminoloji mənasını Yozef Şaht belə açıqlayır: “Hiyləyi-şəriyyə İslam şəriətinin ayrılmaz hissəsini təşkil edən hüquqi fənddir, hansı ki, qanuni üsullardan istifadə edərək qanunsuz nəticələr əldə etmək üçündür, yəni istər qanuni olsun, istər olmasın, şəriətin məşru gördüyü vasitələrlə əldə edə biləcəyi üsullardır [17, s.511]. İslam dinində hiyləyi-şəriyyəni hüquqi əsas kimi daha çox hənəfilər istifadə edir [18, s.148]. Şafei məzhəbi hiyləni məkrüh qəbul edir, maliki məzhəbi mötədil yol seçir, hənəbali məzhəbi isə hiyləyə qarşı çıxaraq onu batil sayırlar” [5, s.88; 19, s.165-170; 20, s.235-237].

İslam fiqhində hiyləyi-şəriyyənin meydana gəlməsi Abbasilər dövründə xalqın istəmədiyi hökmdarlara beyət etməsi, imanın zəifləməsi, yeni ehtiyacların yaranması ilə ictihad müəssisəsinin istənilən qaydada işləməməsi və əcnəbi mədəniyyətlərin təsiri altına düşmə ilə əlaqədardır [21, c.XVIII, s.174]. Bəzi hüquqçulara görə, hiylənin yaranması tabiun nəslinin son dövrlərinə təsadüf edir [22, s.167], digər fəqihlər isə məsələni Əbu Hənifə ilə əlaqələndirir, lakin bu fikir ixtilafıdır [1, s.151; 20, s.238].

XIV əsrdə yaşamış məşhur müfəssir və fəqih İbn Qayyim əl-Cövziyyə hiyləni 3 yerə ayırmışdır [23, c.I, s.384]:

1. Halal hiylə - Allahın əmrlərinə tabe olunduğu zaman yaranan;
2. Halal hiylə - edib-edilməməsi günah sayılmayan;
3. Haram hiylə - Allahı və Peyğəmbərini (s) aldatmaq niyyətində olduqda, Onun əmrlərinə tabe olmaq istənilmədiyi zaman yaranan və haramı halal edən.

İslam hüququnda hiyləyi-şəriyyə daha çox kölə azad etmə, evlənmə-boşanma və and içmə ilə əlaqəli hökmlərdə istifadə olunmuşdur [22, s.207] və dörd növü mövcuddur [21, c.XVIII, s.170]:

1. Məşru yolla məşru nəticə əldə etmək – nikah, boşanma [2, s.286], alış-veriş, icazələr;
2. Qeyri-məşru üsulla qeyri-məşru nəticə əldə etmək – namaz qılmamaq üçün sərxos olmaq;
3. Qeyri-məşru üsulla məşru nəticə əldə etmək – başqasının bıçağını oğurlayıb öz heyvanını kəsmək, boşanan qadının keçmiş həyat yoldaşına halal ola bilməsi üçün başqa bir kişi ilə yalan evlilik əqdi/cali ilə evlənməsi;
4. Məşru vasitələrlə qeyri-məşru nəticə əldə etmək – Beynül-inə, təvərrüq, mürabəhə, sukuk, hüllə [2, s.288; 20, s.228].

Hiyləyi-şəriyyəyə aid nümunələr:

Qadağan olunmuş (haram) hiyləyə zövcəsini boşamaq istəyən kişinin onun iddət müddətini uzatmaq məqsədi ilə hər dəfə müddətin sonunda [24, “Bəqərə”, 231] yenidən boşayıram deyib xanımın iddət müddətini gözlətməsi [4, c.II, s.381; 25, c.II, s.99], kasıbların paylarını verməmək üçün varlıların sübh tezdən məhsul yığmaları [24, “Qələm”, 17-33], varisləri mirasdan məhrum etmək və ya paylarını azaltmaq üçün mirası əqrəbalarına vəsiyyəət etmək [24, “Nisa”, 12], zəkat borcunu azaltmaq [26, c.IV, s.43], hüllə etmək [19, s.179; 24, “Bəqərə”, 230; 27, c.II, s.415;

28, c.VI, s.14], qatilin mirasçı sayılmaması [27, c.III, s.259] kimi halları nümunə verə bilərik. Məsələn, rəvayət olunur ki, Rifə əl-Qurazi zövcəsini boşadıqdan sonra yenidən onunla evlənə bilmək üçün Əbdürrəhman ibn Zəbirə ərə vermək istədikdə Rəsulullah (s) feilən evlilik həyatını yaşamasa, keçmiş yoldaşına qayıda bilməyəcəyini xəbərdar etmişdir [26, c.IV, s.55, 74; 29, c.X, s.68].

Məşru (caiz) hiylənin məqsədi əsl hökmü məşru olan vasitə ilə başqa bir hökmə çevirməkdir [8, s.294]. Buna ən gözəl nümunə kafirlərin hakimiyyətindən qurtulmaq üçün müsəlmanların İslam ölkəsinə hicrət etməsi əmri (ən-Nisa, 97-99) və ya bir ailənin dağılmaması üçün hirsli anda verilən qərarı poza bilmək məqsədi ilə hiyləyə üz tutulmasıdır [9, s.16]. Yəni bir kişi zövcəsini üç və ya bir talaqla boşasa, boşanmanın həyata keçməməsi üçün “inşallah, üç talaqla boşsan” deməsi ilə mümkündür. Həmin üsulla köləsini azad etsə də, sonda “inşallah” əlavə etməsi ilə [24, “Qələm”, 18] həmin kölənin azad olmaması misalı da bura aid edilə bilər [21, c.XXVIII, s.363]. Digər nümunə “yatmış cənin” məfhumu ilə bağlıdır. Boşanmış və ya dul bir qadın başqasına ərə getmədən müəyyən bir müddət ərzində (hənəfilərdə 2 il, hənbəliyərdə 4 il, malikilərdə 7 il) uşaq dünyaya gətirsə, o, keçmiş ərinin nəsəbindən sayılır və ona varis olur [3, s.50; 30, s.324].

Məzhəblər arasında ixtilafli məsələlərdən olan beynul-inə dövrümüzdəki kredit əqdləri deməkdir [16, s.152]. Belə ki, şafei hüquqçuları beynul-inəni məşru saydıqları halda, Hənəfi fəqihləri üçüncü vasitəçinin varlığını şərt qoşur. Maliki və hənbəli hüquqçuları isə onun caiz olmadığını iddia edir [20, s.242]. İstər beynul-inə, istərsə də ona oxşar təvərrüq və ya beynul-vəfa İslam şəriətində ribanın [28, c.IV, s.279-274] qarşısını almaq məqsədi ilə istifadə olunan hiyləyi-şəriyyələrdir [16, s.154].

Müsəlmanların müasir dövrün iqtisadiyyatı ilə ayaqlaşmaları üçün belə hiylələrdən istifadə etməsi zərurəti yaranmışdır. İlk İslam iqtisadiyyatı ilə bağlı beynəlxalq konfrans 1976-cı ildə Məkkədə keçirilmiş və buna oxşar çıxış yolları müzakirə edilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, hiyləyi-şəriyyə üzrə məşhur mütəxəssis Məhəmməd Tahir Mənsuri caiz olmayan hiylə və riba ilə yanaşı, adı çəkilən beynul-inə və beynul-vəfa [31, s.38], təvərrüq və mürabəhə [19, s.144; 31, s.39], 1988-ci ildən istifadəsinə dair fətva verilən sukuk (dəyərlə kağızlar) [32, s.63; 33, s.251], 1989-cu ildə qanuniləşən təkaful [33, s.403] və icarə kimi əqdlərin tərəfdarıdır [34, s.84].

Hiyləyi-şəriyyənin məşru olmasının dəlilləri bunlardır: Qurani-Kərimdə Əyyub peyğəmbərin (ə) xəstə olduğu zaman zövcəsinin bir iş dalınca getdiyi, yubanaraq çox gec gəldiyi bildirilir. Bundan hirsələnən Həzrət Əyyub (ə) sağaldıqdan sonra ona yüz çubuq vuracağına and içir [19, s.123]. Həm öz andına əməl etməsi, həm də zövcəsinin cəzasının yüngülləşdirilməsi üçün ona belə buyrulur: **“Əlinə (yüz yaş və ya quru çubuqdan ibarət) bir şələ götür və onunla (övrətini) vur. Andını pozma. Biz onu (müsiyətlərə) səbir edən gördük”** [24, “Sad”, 44]. Ənsardan bir kişi cariyəsi ilə zina etdiyi üçün cəza olaraq bu ayədən çıxış yolu kimi istifadə edilməsi hədisini [27, c.III, s.213] nümunə verə bilərik. Həzrət Peyğəmbərin (s) məsciddə olanda bir sualı oradan çıxmadan cavablayacağına söz verməsi və sonra çölə çıxdıqda bir ayağı çöldə,

bir ayağı içəridə ikən cavab verməsi [26, c.IV, s.68, 71] andın məsuliyyətindən qaçmaq üçün əl atılmış nümunədir. Rəsulullahın (s) müxtəlif keyfiyyətdə və fərqli ölçülərdə olan xurmanın dəyişdirilməsini qadağan etməsi, az keyfiyyətli xurmanı satıb onun pulu ilə yüksək keyfiyyətli xurmanın alınmasına icazə verməsi hədisdə [7, c.XII, s.9; 19, s.124; 26, c.VI, s.421; 29, c.V, s.95] faizə düşməmək üçün çıxış yolu kimi göstərilmişdir [9, c.IV, s.280].

Hiyləyi-şəriyyənin caiz olmamasına aid dəlillər bunlardır:

Bəzi alimlərə görə, yuxarıda Həzrət Əyyub (ə) ilə bağlı qeyd olunan hadisə **“...Sən onların arasında Allahın nazil etdiyi (Quran) ilə hökm et. Sənə gələn haqdan ayrılıb onların nəfslərinin istədiyinə uyma. Sizin hər biriniz üçün bir şəriət və bir yol təyin etdik”** şəklində “əl-Maidə” surəsinin 48-ci ayəsi ilə nəsx olunmuşdur [2, s.283]. Digər alimlərə görə isə həmin hadisə yalnız o peyğəmbərə aid edilir. Digər dəlil isə yəhudilərin Allaha qarşı gəlib şənbə günü ovlamamaq qadağasını pozub, hiylə ilə balıq tutmalarını əks etdirən “əl-Əraf” surəsinin 163-166 ayələridir: **“(Ey Peyğəmbərim!) Onlardan (yəhudilərdən) dəniz kənarında yerləşən qəsəbə (əhli) haqqında xəbər al. O zaman onlar şənbə günü (balıq ovlamaqla) həddi aşırıdılar. O vaxt şənbə günü balıqlar (hər tərəfdən suyun üzərində görünüb) dəstə-dəstə onlara tərəf axıyır, şənbədən başqa günlərdə isə gəlmirdilər. İtaətdən çıxdıqlarına (günah işlədiklərinə) görə Biz onları belə imtahana çəkirdik”**.

Nəticə

Beləliklə, hər iki dinin bəzi qanunlarını indiki dövrümüzdə uyğunlaşdırmaqla müasir iqtisadi və elmi həyatın dinamikliyi ilə ayaqlaşmaq üçün qaydalardan yayınmanın mümkünlüyünü görürük. Bunu edə bilmək üçün din xadimlərinin və hakimlərin mənbələrdə mövcud olan qiyas, məsəlihi-mürsələ, səddi-zərai və s. üsullardan istifadə edərək mövcud qanunun əvəzinə ona oxşar digər bir qanunla hökm verməsi və ya şəriətdə qadağası haqqında heç bir mənbədə rastlanmayan bir qayda ilə əvəzləməsi mümkündür.

Yəhudi şəriətində qanundan yayınmaq üçün istifadə olunan hiylələr daha çox şənbə günlərində yaranan çətinliklərlə və dindar yəhudilərin qeyri-yəhudi dövlətlərində yaşadığı müddətdə dini ayinlərini (dini bayramlar, koşer qidalar və s.) həyata keçirə bilməməsi ilə əlaqədardır.

İslam tarixinə nəzər yetirdikdə isə hiyləyi-şəriyyənin geniş vüsət almasını daha çox siyasi səbəblərdən qaynaqlandığını görə bilərik. Hüquq dövlətlərində bəzi haqlar dövlət tərəfindən qəsb edilməyə başlandıqda haqq sahiblərini qorumaq üçün açıq şəkildə dövlətlə mübarizə aparmaq məqsədilə hiylələrə ehtiyac yaranmışdır [22, s.143-144]. Əbu Hənifənin Abbasi dövründə qazılıq etməməsi, İmam Malikin xəlifənin istədiyinə uyğun fətva vermədikdə cəzalandırılması [22, s.155-157] və s. xəlifələrin alimlərə təzyiq göstərməsinə nümunədir [20, s.238]. Ancaq hiyləyi-şəriyyədən istifadə etmək məzhəb hüquqçuları tərəfindən birmənalı qarşılanmamışdır. Bəzi fəqihlər onu müəyyən şərtlər daxilində məşru, digəriləri isə tamamilə caiz hesab etməmişlər [16, s.148].

Beləliklə, həm yəhudi, həm də İslam şəriətində hiyləyi-şəriyyədən fərqli yerlərdə və fərqli

şəraitlərdə istifadə olunduğunu gördük. Hər iki din zamanəyə uymaq, elmi-texnoloji inkişafa və müasir problemlərə tab gətirə bilmək, dünya iqtisadiyyat sistemi ilə yarışa bilmək üçün ağıldan və məntiqdən istifadə edərək çıxış yolları tapmaq məcburiyyətindədir. Əlbəttə, müsəlmanlar “Əməllər niyyətdə görədir” hədisini [26, c.IV, s.21] əsas götürməli, halal və haram sərhədini pozmamalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Köse Saffet. Hile-i şəriyyə konusunda ilginç bir risale, İstanbul: İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sayı 1, 2003, s. 231-255 s.
2. Topçuoğlu Hamide. Kanuna karşı hile (Kanundan kaçınma yolları). İzmit: Selülöz Basımevi, 1950, 296 s.
3. Танимов О.В. Фикция в религии как нормативный регулятор // Россия: Общество и Право, № 1 (38), Теория и История Права Государства, 2012, стр. 45-50
4. Şatibi Ebu İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Gımatî. el-Muvafakat: İslami ilimler metodolojisi (trcm: Mehmet Erdoğan). İstanbul: İz Yayıncılık, 1990, 2 c.
5. Baktır Mustafa. İslam hukukunda hile-i şəriyyə. Erzurum: İslami Araştırmalar, sayı 2, 1986, 71-89 s.
6. ابن نجيم زين بن ابراهيم بن محمد بن محمد بن المشهور، الاشباه والنظائى، بيروت – لبنان : مكتبة العصرية، 2011، ص486
7. العيني بدر الدين، عمدة الكارى شرحى صحيح البخارى، بيروت: دار الكتب العلمية، 2009، ج 25
8. البوطي محمد سعيد رمضان، ضوابط المصلحة فى الشرعية الإسلامية، بيروت: مؤسسة الرسالة، 1982، ص466
9. Eyyüpoğlu Osman. Sosial dəğişmenin zeminlerinden biri olarak hile-i şəriyyə. İstanbul: İslami Araştırmalar Dergisi, c. 17, sayı 1, 2004, 14-26 s.
10. Примаков Д.Я. Особенности Еврейской правовой системы: Сравнение Еврейского и Мусульманского права (VII-XIII вв.). Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский Государственный Университет, Юридический факультет, 2011, 160 стр.
11. Байбурин А.К. Нельзя... но если очень нужно... (к интерпретации способов нарушения правил и запретов) // Труды факультета этнологии, вып. 1, Санкт-Петербург: изд-во Европейского ун-та, 2001, стр. 4–11.
12. Каспина Мария. Столкновение закона и обычая в традиционной культуре евреев Восточной Европы: народный пудаизм, Москва: Антропологический форум (Научный журнал: Этнография и историческая антропология, Культура. Культурология, Языкознание, Антропология) № 13, 2010, стр. 39-54
13. Ефимова Ольга. Иудаизм и этические проблемы медицины. Иерусалим: Маханан-еврейский культурно-религиозный центр, 2001, 35 стр.
14. Katz J. The “Shabbes Goy”: A Study in Halakhic Flexibility (trans. by Yoel Lerner). Philadelphia, Jerusalem: Jewish Publication Society, 1989, 254 p.
15. Шуб Яков. Этер-Иска. Путь к кошерному бизнесу. Москва: Toldot Yeshurun, 2012, 16 стр.
16. Бизюков С.Н. Юридические уловки (хйял) в современной исламской банковско-финансовой сфере. Санкт-Петербург: Известие, 2014, стр. 146-169.
17. Schacht Josef. Encyclopaedia of Islam: Hiyal. Leiden: Brill Publishing, vol. 3, 1960, 510–513 p.
18. Rohe Mathias. Islamic Law in past and Present. Boston: Brill Publishing, 2014, 657 p.
19. Ismail Muhammed Imran. Legal stratagems (hiyal) and usury in Islamic commercial law. UK: Department of Theology and Religion College of Arts and law, The University of Birmingham, 2010, 331 p.
20. Eser Ercan. İslam hukuku açısından hilenin meşruiyeti (İslami finans kurumları örneği) // İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sayı 25, 2015, 225-250 s.

21. İslam ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998, 44 c.
22. Köse Saffet. İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile (Hile-i Şer'iyye), İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1996, 457 s.
23. الجوزية أبو عبد الله شمس الدين محمد ابن قيم، *إغائة اللهفان من مصائد الشيطان*، تحقيق: محمد بشير عيون، دمشق: مكتبة دار البيان، 1994، ج 2
24. Bünyadov Z.M. Məmmədəliyev V.M. Qurani-Kərim və tərcüməsi. Ankara: Diyanət İşləri Başqanlığı nəşrləri, 2015, 615 s.
25. ج الحصاص ابو بكر احمد بن علي الرازي، *احكم القرآن*، بيروت: مطبعة الاوقاف الاسلامية، 19895
26. العسقلاني احمد بن علي بن حجر، *فتح الباري شرح صحيح البخاري*، الرياض: دار السلام، 2000، ج 9
27. ماجاه عبد الله محمد بن يازد بن، *سنن ابن ماجه*، بيروت – لبنان: دار المعرفة، 2006، ج 4
28. مغنية محمد جواد، *فقه الامام جعفر الصادق*، قم: مؤسسة أنصاريان، 2003، ج 6
29. مسلم ابو الحسين بن الحجاج القشيري النيشابوري، *صحيح مسلم*، بيروت – لبنان: دار المعرفة، 2003، ج 16
30. Власенко Н.А. Теория государства и права: учебное пособие. Москва: Проспект, 2011, 416 стр.
31. Бизюков С.Н. Юридические уловки в исламском праве: путь от средневековья до XXI века // Россия: Журнал Высшей школы экономики, № 3, 2014, стр. 31-54
32. Visser Hans. Islamic finance: Principles and practice. Cheltenham, UK and Northampton MA: Edward Elgar Publishing, 2009, 184 p.
33. Khan Muhammad Akram. What Is Wrong with Islamic Economics?: Analysing the Present State and Future Agenda. UK: Edward Elgar Publishing, Islamic Economic, vol. 29, No 2, 2013, 169-174 p.
34. Mansoori Muhammad Tahir. Use of hiyal in Islamic Finance and its Sharfi'ah Legitimacy // Islamabad: Journal of Islamic Business and Management, vol. 1, No 1, 2011, 69–92 p.
35. <https://www.jw.org/az/neshrler>
36. www.dinimizislam.com
37. <http://www.fikih.info>
38. www.ihya.org/kavram/kavramlar-ansiklopedisi
39. <https://toldot.ru/articles>
40. <http://samsonblinded.org>
41. <https://eleven.co.il/talmud-rabbinics/sages/11172>
42. www.toislam.ws

Алия Мурсалова

ЮРИДИЧЕСКИЕ УЛОВКИ В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ ИУДАИЗМА И ИСЛАМА

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена рассмотрению роли и значения юридических уловок в современном праве Иудаизма и Ислама. Это юридическое решение и средство правовой защиты называются “аарама/аарамот” в еврейском праве и “хийляи-шерийя” в литературе по исламскому праву. Эта тема, с которой мы сталкиваемся во многих примерах в книгах фикха и Галахе, выдвигала множество аргументов за и против себя.

Хийал - (юридическая беллетристика) применялась на протяжении всей истории во всех религиях и светских правовых системах. Ее смысл состоит в том, чтобы избежать целей и последствий, изложенных в законе, принимая правовые соображения, учитывая пробелы в законе. Поскольку хийал часто наносит ущерб намерениям законов, шариатские ученые обеих религий обеспокоены тем, что истинное назначение законов поменяется и что его неизменные принципы могут исказиться.

Также в статье дается краткий обзор первых источников, логические и терминологические значения уловок, история появления и понятие уловок, приводятся примеры их использования, а также краткий обзор исламских правовых концепций для определения законности применения уловок. Приводится анализ использования уловок для обхода запрета, а также аргументы против и за.

Aliya Mursalova

LEGAL SUBTERFUGES IN JEWISH AND ISLAMIC LAW

SUMMARY

The article reviews the role and place of legal subterfuges in the modern Jewish and Islamic legislator. This legal solution and remedy is referred to as “aarama/aaramot” in Jewish law and “hiyal” in Islamic law literature. This topic, which we encounter in many examples in the books of fiqh and halacha, has advanced many supposing and opposing arguments.

Hiyal - (legal trickery) has been experienced throughout the history in all religions and secular legal systems. The purpose is to avoid the goals and consequences set forth in the law, by taking into account legal considerations and considering the gaps in the law. Since hiyal often spoils intentions of the laws, sharia scholars of both religions are concerned that the true purpose of the laws changes and that its unchanging principles may be distorted.

The article also provides a brief overview of the first sources, logical and terminological meanings of tricks, a history of emergence and the concept of tricks, and gives examples of their usage, as well as a brief overview of Islamic legal concepts to determine the legitimacy of using tricks. An analysis of the use of tricks to avoid the ban, as well as supporting and opposing arguments are also reviewed in the article .